

PARTICIPÁCIA STRIEBORNEJ POPULÁCIE V OBLASTI DOMÁCEJ NEPLATENEJ PRÁCE

Alena Kaščáková, Ľuboslava Kubišová

Abstract

Longer life expectancy and a considerable increase of the population in the so called post-productive segment pose new challenges to the respective public policies, businesses and citizens themselves. The research suggests it is important for the elderly to lead an active and fruitful life in order to stay healthy and happy and that most seniors still do a considerable amount of unpaid work after they retire. The paper deals with the participation of the Slovak silver population in unpaid work, including its amount and structure. The analysis is based on the primary data from the representative survey carried out in the Slovak households in 2016 as the latest of the series of the surveys on unpaid work in Slovakia. The findings of the survey show that although Slovak seniors do not represent a strong market force within the new silver economy, they are nevertheless a considerable economic actor with view of the amount of unpaid work they provide in services for themselves as well as for other households and the communities. This fact should be taken into consideration when drafting strategies dealing with the population ageing in the future.

Key words: silver economy, unpaid domestic work, active ageing, potential demand for services

JEL Code: J11, J14

Úvod

Ekonomicky vyspelé krajiny sú v súčasnosti konfrontované so zrýchleným starnutím obyvateľstva, ktoré predstavuje demografický problém. Prevládajúci pohľad na starnutie populácie vyjadruje tzv. index závislosti starších, t.j. počet osôb v poproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku. Zvyšujúci sa podiel osôb v poproduktívnom veku v pomere k produktívnej populácii sa považuje za nepriaznivý trend, ktorý má mať za následok neúnosnú záťaž pre verejné výdavky v oblastiach sociálneho a dôchodkového zabezpečenia a zdravotnej starostlivosti.

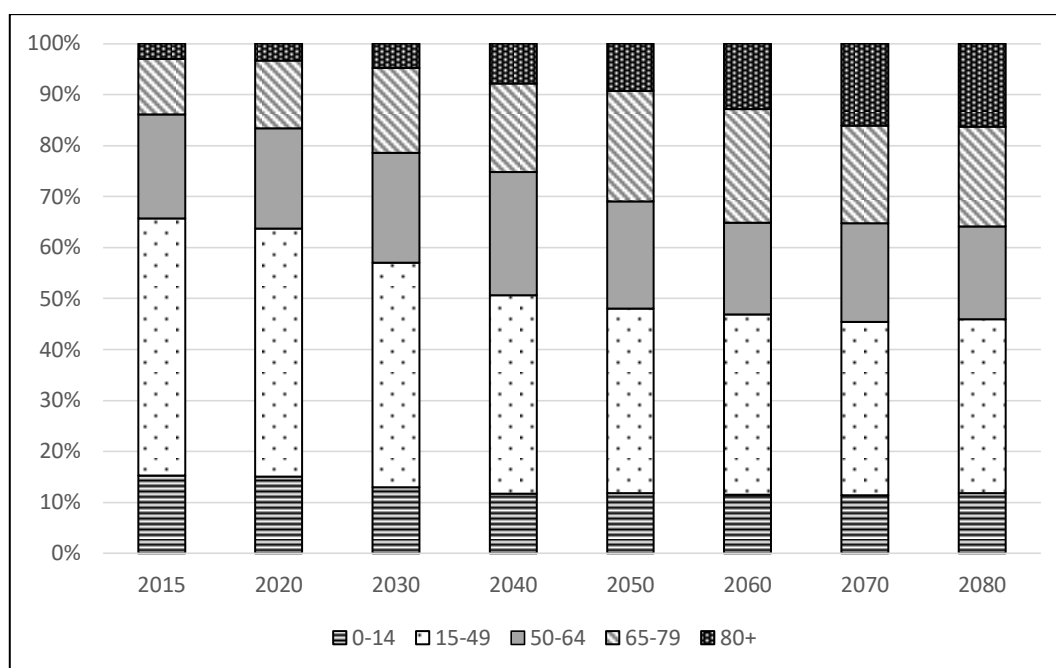
Tento pohľad na starnutie obyvateľstva však neberie do úvahy skutočnosť, že ľudia v dôchodkovom, „poproduktívnom“, veku neprestávajú pracovať doma, pre svoju rodinu a známych, alebo v rámci formálneho dobrovoľníctva. Týmto fenoménom sa zaoberajú teórie “produktívneho” alebo “aktívneho starnutia” (Boudiny, 2013). To, že seniori prestávajú vykonávať činnosti prostredníctvom trhu práce, ktoré sa dajú peňažne ohodnotiť, však neznamená, že neprispievajú k celkovému výkonu ekonomiky v rámci neplatennej práce. Narastajúci počet seniorov tiež vytvára nové podnikateľské príležitosti spojené s dopytom po špecifických výrobkoch a službách v rámci tzv. striebornej ekonomiky. Preto je dôležité do budúcnosti neskúmať len rastúce potreby striebornej populácie, ale aj jej prínosy (Joshi a kol., 1997, Páleník a kol., 2012).

V súvislosti so striebornou ekonomikou nazývame striebornou populáciou skupinu spotrebiteľov v poprodukčnom veku (viac ako 50 rokov). Seniormi nazývame ľudí starších ako 65 rokov. Staršiu populáciu rozdeľujeme na Slovensku do troch vekových skupín (Páleník, V. a kol., 2012, 2014):

- 50 – 64 rokov – starnúci (angl. young-old),
- 65 – 79 rokov – starí (angl. old-old alebo middle old; seniors),
- nad 80 rokov – najstarší (angl. oldest-old alebo very old).

Hoci Slovensko patrí v súčasnosti v rámci Európy ku krajinám s najnižším indexom závislosti starších (EC – Eurostat, 2011), do roku 2060 bude mať táto krajina jednu z najstarších populácií v Európe (Páleník a kol., 2012). Už v roku 2040 sa očakáva, že polovica Slovákov bude vo veku striebornej generácie, a ich podiel bude postupne rásť (Graf 1).

Graf 1: Podiel jednotlivých vekových skupín na obyvateľstve Slovenska.

Zdroj: vlastné spracovanie podľa databázy Eurostatu:

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=proj_13npms&lang=en

Výskum zameraný na viaceré aspekty neplatenj práce na Slovensku, ktorému sa už niekoľko rokov venuje vedecký tím na Ekonomickej fakulte UMB v Banskej Bystrici, priniesol okrem iného údaje o objeme a štruktúre neplatenj práce tzv. striebornej generácie a seniorov, ako aj o dopyte po trhových substitútoch činností, ktoré súvisia so seniormi. Výskum tiež sledoval motívy využívania či nevyužívania trhových substitútov činností vykonávaných v rámci neplatenj práce.

1 Odhad neplatenj práce na Slovensku

Neplatená práca predstavuje významnú súčasť výkonu ekonomiky štátu, ktorej objem nie je zachytený v makroekonomickom ukazovateli HDP. Zahŕňa široký okruh činností mimo oficiálneho trhu práce, ktoré nie sú finančne odmeňované a predstavuje akúkoľvek činnosť využívajúcu ekonomické zdroje na uspokojenie potrieb - prácu v domácnosti, starostlivosť o dieťa a iné závislé osoby, prácu v dobrovoľných organizáciách, pomoc v rodinnom podniku a pod. Len malá časť výsledkov neplatenj práce sa v prípade metodiky národných účtov započítava do výkonu ekonomiky, ktorý je vyjadrený prostredníctvom HDP (Huňady, Orviská, 2013). Na stanovenie odhadu objemu neplatenj práce sa používa viacero metód. Prostredníctvom prieskumov o využívaní času (Time Use Survey) sa sleduje, koľko času venujú jednotlivci jednotlivým činnostiam neplatenj práce. Peňažná hodnota času

vynaloženého na jednotlivé činnosti sa vypočítava tiež na základe viacerých metód, a to najmä na základe hodinovej mzdy za špecifické činnosti na trhu, alebo všeobecne hodinovej mzdy za pomoc v domácnosti pri upratovaní a výpomoci. V medzinárodnom porovnaní peňažnej hodnoty neplatennej práce patrí Slovensko skôr ku krajinám s nižším podielom neplatennej práce na HDP, čo však autori prepočtov prisudzujú skôr nízkej hodinovej mzde ako samotnému objemu neplatennej práce (Považanová a kol., 2015). Odhady o objeme a štruktúre neplatennej práce v domácnosti a v rámci dobrovoľníctva sa využívajú na upresnenie celkového výkonu ekonomiky a pri vyhodnocovaní a plánovaní verejných politík.

2 Ekonomický prínos striebornej generácie na Slovensku

Ako sme uviedli vyššie, vekové kategórie staršie ako 50 rokov označujeme ako strieborná generácia a v rámci nej rozlišujeme vekové kategórie starnúcich (osoby vo veku 50 - 64 rokov), starých (65 - 79 rokov) a najstarších (osoby vo veku 80 a viac rokov). Každá z týchto kategórií sa vyznačuje špecifickými a pre ňu typickými charakteristikami, čo sa týka ekonomickej aktivity, vzdelania, výšky príjmov, zdravotného stavu a pod. (Páleník a kol., 2014).

Autori (tamtiež, 2014) ohľadom potenciálneho dopytu v rámci striebornej ekonomiky konštatujú, že na Slovensku majú starnúci a seniori najmä oproti starým členským krajinám menej disponibilných zdrojov na spotrebu nad rámec základných životných potrieb. Okrem toho je ich podiel na obyvateľstve v súčasnosti nízky, preto sa v blízkej budúcnosti neočakáva výrazný nárast striebornej ekonomiky a podnikatelia v tejto oblasti sa musia skôr orientovať na export do buď starých členských krajín EÚ, prípadne krajín ako sú Čína alebo USA. K podobným záverom dospeli aj autorky v už skôr publikovanom článku (Kaščáková, Kubišová, Nedelová, 2015), v ktorom uvádzajú, že výdavky slovenských domácností na základné potreby, t.j. stravu, bývanie a zdravie, dosahujú v domácnostiach s referenčnou osobou staršou ako 60 rokov takmer 73% ich príjmu.

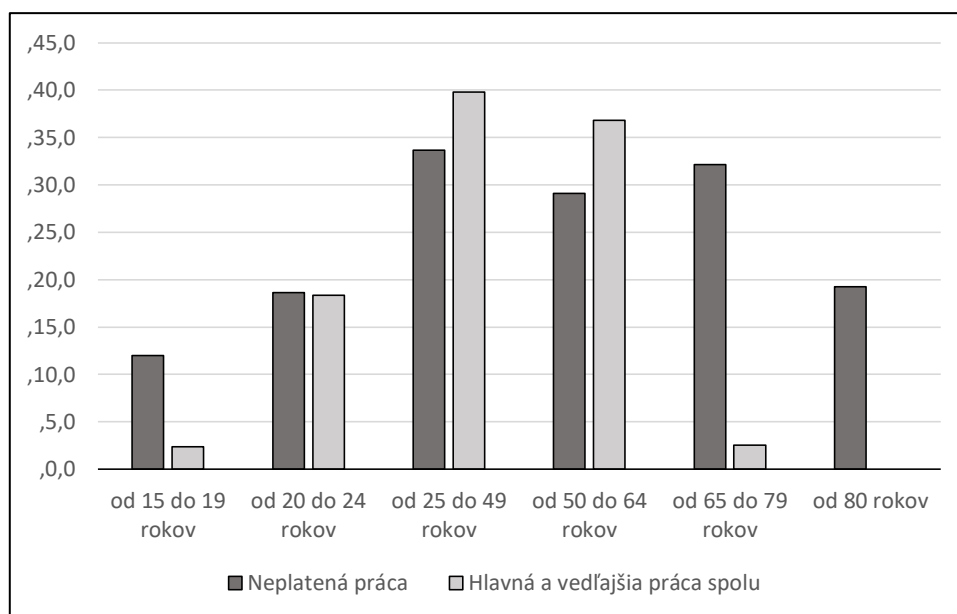
Aj keď starnúci a seniori na Slovensku zatiaľ nepredstavujú silný dopyt po trhových statkoch, ich ekonomický potenciál nemusí byť zanedbateľný, ak berieme do úvahy ich prínos v rámci neplatennej práce v domácnosti alebo v rámci dobrovoľníctva. S tým súvisí pozitívny pohľad na starnutie, ktorý sa v západnej vedeckej literatúre začína presadzovať v druhej polovici 20. storočia (Johnson, Mutchler, 2013). Konceptie produktívneho a aktívneho starnutia zdôrazňujú, že je veľa spôsobov, ako môže starnúca populácia prospievať svojmu vlastnému zdraviu (a zníženiu výdavkov na zdravotnú starostlivosť), svojim rodinám a

komunitám a celej spoločnosti (tamtiež, 2013). Loh a Kendig (2013) na základe vyhodnotenia rozsiahlych údajov o neplatennej práci v Austrálii upozorňujú, že je dôležité, aby vlády a samosprávy vedeli oceniť a komunikovať význam neplatennej práce, a to najmä u starších ľudí, v rámci svojich komunit, a predchádzali tak medzigeneračným útokom pod vplyvom rétoriky o nákladoch na starnúcu populáciu.

V tomto príspevku sa sústreďujeme hlavne na činnosti vykonávané pre vlastnú domácnosť, prípadne pre iné domácnosti v rámci tzv. neformálneho (neorganizovaného) dobrovoľníctva. Ako môžeme sledovať na Grafe 2, v kategórii starnúcich začína mierne klesať objem platenej aj neplatennej práce oproti mladším vekovým kategóriám, ale v kategórii starších je podiel neplatennej práce najvyšší spomedzi všetkých vekových kategórií. Aj v kategórii nad 80 rokov je objem neplatennej práce odhadovaný na viac ako 20 hodín týždenne, čo predstavuje zaujímavý prínos v rámci produkcie domácností.

Výsledky nášho výskumu ďalej naznačujú, že tieto tri najstaršie kategórie sa líšia nielen objemom platenej práce, keďže väčšina pracujúcich odchádza do dôchodku až vo veku vyše 60 rokov, ale aj objemom neplatennej práce. Z dvanástich sledovaných činností neplatennej práce v domácnosti, ktoré sme skúmali, sa objem neplatennej práce zvýšil v skupine 65-79 rokov presne u polovice činností, a to najmä pri príprave jedál, záhradkárstve, starostlivosti o hospodárske zvieratá a starostlivosti o dospelých. Ide o činnosti, ktorých vykonávaním si ľudia v dôchodkovom veku znižujú náklady na živobytie a pomáhajú rodine alebo známym.

Graf 2: Rozdelenie platenej a neplatennej práce podľa vekových skupín (hod/ týždeň)

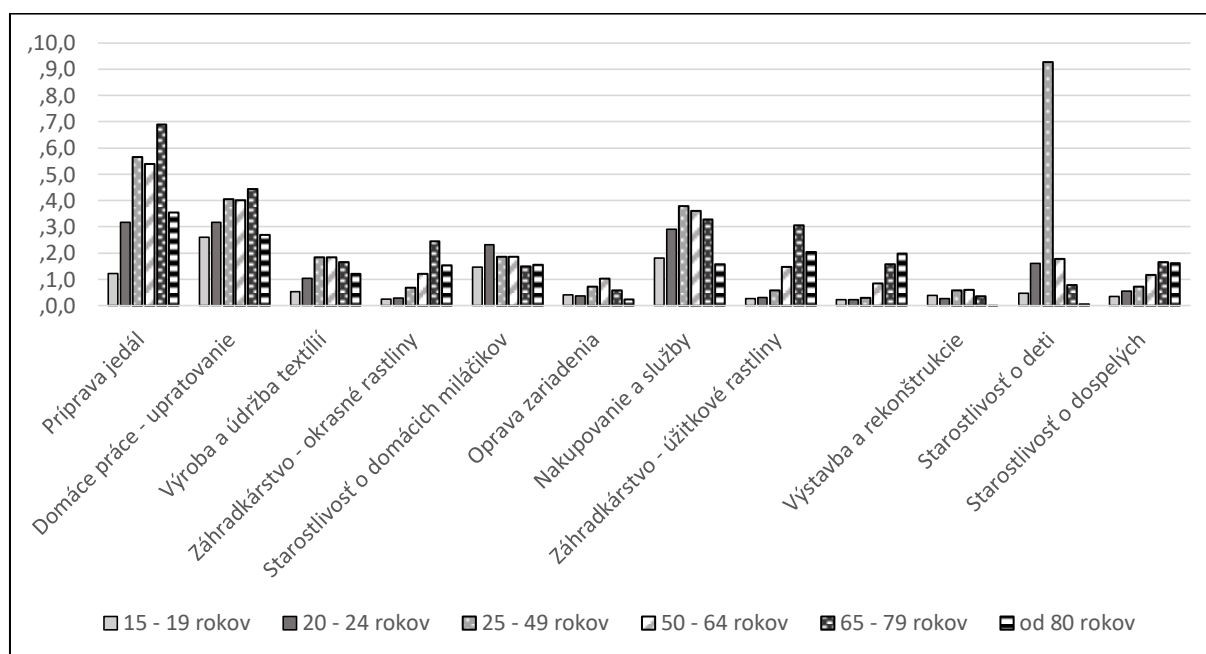
Zdroj: autori, na základe výstupov prieskumu VEGA 2016.

Naopak, v tomto veku nastáva pokles v objeme činností, ako sú oprava zariadenia, nakupovanie a služby, či výstavba a rekonštrukcie. Najvýraznejší pokles nastáva v tejto vekovej kategórii v čase venovanom starostlivosti o deti.

Zaujímavosťou je, že niektorým činnostiam (starostlivosť o domáce zvieratá) sa venujú najviac najstarší členovia populácie (starší ako 80 rokov). Vo viacerých činnostiach sa najstarší venujú danej činnosti viac ako starnúci (50 - 64 rokov), napríklad pri záhradkárstve alebo starostlivosti o dospelých.

Čo sa týka objemu neplatennej práce v domácnosti, v prípade seniorov platí, že vykonávajú viac neplatennej práce ako mladšie vekové kategórie v činnostiach, ako sú príprava jedál, upratovanie, záhradkárstvo, starostlivosť o hospodárske zvieratá a starostlivosť o dospelých. Činnosti, ktorým sa súčasní seniori venujú menej v porovnaní s mladšími generáciami sú najmä také, ktoré si vyžadujú nielen prácu, ale aj značné investície, napr. výroba a údržba textílií, starostlivosť o domácich miláčikov, opravy zariadení, výstavba a rekonštrukcie, nakupovanie. Celkom prirodzene sa seniori venujú v oveľa menšej miere starostlivosti o deti, ako je tomu u mladších vekových skupín.

Graf 3: Rozdelenie neplatennej práce podľa činností a vekových skupín (hod/ týždeň)

Zdroj: autori, na základe výstupov prieskumu VEGA 2016.

Z prieskumu v slovenských domácnostiach ďalej vyplýva, že osoby vo veku 50 - 79 rokov venujú v priemere najviac času spomedzi všetkých vekových kategórií pomoci iným

domácnostiam, a to v priemere časom 8,25 hodiny týždenne. Prejavuje sa to najmä v činnostiach, ako sú starostlivosť o deti a starostlivosť o dospelých. Ľudia vo veku 50 - 64 rokov venujú starostlivosti o deti v iných domácnostiach 6,23 hodiny do týždňa, starostlivosti o dospelých 4,73 hodín, pričom sú v porovnaní s ostatnými vekovými skupinami najaktívnejší v dobrovoľníctve. Je zaujímavé, že aj vyššia veková kategória (65 – 79 rokov) vykazuje aktivitu pre iné domácnosti, starostlivosti o deti venuje v priemere týždenne až 8,4 hodín.

Zaujímalo nás tiež, aký záujem majú slovenské domácnosti o služby z externých zdrojov, ktoré substituujú činnosti domácej neplatenej práce. U domácností, ktoré služby využívajú, bol prejavovaný vysoký záujem o služby starostlivosti o deti mimo domácnosti v priemere približne 20 hodín do týždňa a nižší záujem o služby starostlivosti o deti v domácnosti – v priemere necelé 4 hodiny týždenne. Ešte vyšší je záujem o služby starostlivosti o dospelých mimo domácnosti, a to v rozsahu 29,4 hodín a v domácnosti s objemom 9,3 hodiny týždenne. Predpokladáme, že pri službách starostlivosti o dospelých ide vo veľkej miere o starostlivosť o seniorov. Odhad potreby poskytovaných služieb starostlivosti o seniorov trhovými alebo verejnými poskytovateľmi teda nie je jednoduchý, keďže samotní seniori nie sú len prijímateľmi týchto služieb, ale aj ich poskytovateľmi. Ukázalo sa tiež, že tieto služby využívajú vo veľkej miere aj mladšie ako seniorské domácnosti, čo môže znamenať, že aj keď sú využívatel'mi služby seniori, na trhu ich obstarávajú mladší členovia rodiny.

Limitom pre frekventovanejšie využívanie služieb boli výhrady a postoje k ich nevyužívaniu, ktoré záviseli od typu služieb. V prípade služieb starostlivosti o dospelých respondenti uvádzali nedôveru, finančnú náročnosť ich využívania, ochotu vykonávať ich vo vlastnej réžii a vo vlastnej domácnosti.

Využívanie trhových služieb u poproduktívnej populácie narážalo na jej príjmové možnosti. U prevažnej väčšiny služieb seniori uvádzali ako dôvody ich nevyužívania to, že sú pre nich drahé. V prípade opravárenských služieb, výstavby a rekonštrukčných prác preferovali možnosť, že tieto činnosti im urobia známi za protislužbu. Ochota vykonávať väčšinu činností doma a sami vlastnými silami sa objavovala ako najsilnejší motív nevyužívania služieb, ponúkaných na trhu.

Záver

Výskum neplatenej práce strieborných a seniorov nám poskytuje údaje o participácii tzv. poproduktívnych generácií na produkcii ekonomických statkov, ktoré nie sú súčasťou

formálnej ekonomiky ani ekonomických ukazovateľov krajiny. Tieto skryté údaje však poukazujú na potenciál starnúcich a starších, ktorý nespočíva práve v ich kúpyschopnosti, ale v uspokojovaní potrieb a poskytovaní služieb pre iné domácnosti a svoju komunitu. Tieto aktivity nielen prispievajú k udržaniu životnej úrovne a zdravia seniorov, ale aj k súdržnosti rodín a komunit, čo má vysokú spoločenskú hodnotu, aj keď peňažne ťažko vyčísliteľnú.

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že strieborná ekonomika na Slovensku sa zatiaľ rozvíja najmä na neformálnej báze. Keďže súčasné generácie starnúcich, starých a starších nedisponujú dostatočnými finančnými prostriedkami na uspokojovanie všetkých svojich potrieb prostredníctvom trhu, zabezpečujú si mnohé z nich svojpomocne a s pomocou rodiny a známych. Tým recipročne poskytujú služby aj mladším vekovým kategóriám v produktívnom veku, ktorí si napr. služby starostlivosti o deti tiež nemusia zabezpečovať prostredníctvom trhových alebo verejných služieb. Neplatená práca seniorov tak neviditeľne prispieva k celkovému blahobytu spoločnosti. Otázkou do budúcnosti je, či je žiaduce, aby sa niektoré činnosti (napríklad starostlivosť o deti a dospelých) komodifikovali, teda poskytovali prostredníctvom trhu, alebo je spoločensky výhodnejšie podporovať dobrovoľnícku prácu a výpomoc v rámci rodiny a komunity, čo by viedlo k širšiemu zapojeniu starnúcich a starších a zároveň k zlepšeniu ich spoločenského statusu a pozitívnejším postojom a oceneniu úlohy seniorov v spoločnosti.

Príspevok vznikol s podporou grantového projektu VEGA 1/0935/13 „Neplatená práca ako potenciálny zdroj sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a determinant individuálneho blahobytu“

Zdroje

Boudiny, K. (2013). 'Active ageing': From empty rhetoric to effective policy tool. *Ageing and society*, 33(06), 1077-1098.

Huňady, J., & Orviská, M. (2013). Faktory motivácie k neplatenej práci a niektoré politické implikácie. Medzinárodná vedecká konferencia Globalizácia a jej sociálno-ekonomické dôsledky, 13.

Johnson, K. J., & Mutchler, J. E. (2013). The emergence of a positive gerontology: From disengagement to social involvement. *The Gerontologist*, gnt099.

Kaščáková, A., Kubišová, Ľ., Nedelová, G. (2015). Social and economic situation of silver generation in Slovakia. *18th AMSE – Applications of Mathematics and Statistics in Economics, Conference Proceedings*. Praha : Vysoká škola ekonomická, vydavateľstvo Oeconomica, 2015. ISBN 978-80-245-2099-5.

Joshi, Anju, et al. (1997). *Evaluating Unpaid Time Contributions by Seniors: A Conceptual Framework*. McMaster University, 1997.

Loh, V., Kendig, H. (2013). Productive engagement across the life course: Paid work and beyond. *Australian Journal of Social Issues*, 48(1), 111-137,3-4. Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/1523926863?accountid=17223>

Páleník, V. et al. 2012. *Strieborná ekonomika v slovenskom, európskom a svetovom kontexte*. Bratislava : Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied. 2012. ISBN: 978-807144-205-9.

Páleník, V. a kol. 2014. *Strieborná ekonomika - potenciálny dopyt*. Bratislava : Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied. 2014. ISBN 978-80-7144-234-9

Považanová, M., Vallušová, A., Uramová, M., & Kaščáková, A. (2015). Assigning Monetary Values to Unpaid Work in Slovakia. *Procedia Economics and Finance*, 30, 671-679.

Stowe, J. D., & Cooney, T. M. (2015). Examining Rowe and Kahn's concept of successful aging: Importance of taking a life course perspective. *The Gerontologist*, 55(1), 43-50.

Kontakt

Alena Kaščáková

Ekonomická fakulta UMB

Tajovského 10, Banská Bystrica 975 90

alena.kascakova@umb.sk

Ľuboslava Kubišová

Ekonomická fakulta UMB

Tajovského 10, Banská Bystrica 975 90

luba.kubisova@umb.sk